

# Marx neden hâlâ kadınların kurtuluş mücadelesinde yaşıyor?

Armağan Tulunay

Marx 200 yaşında! 200 yıl önce dünyaya geldiğinde, kendisinden sonraki bütün bir döneme damgasını vuracağı, herhalde kimsenin aklının ucundan geçmemiştir. Ama o, modern toplumun yasalarını, işçi sınıfı ile birlikte bütün insanlığın kurtuluşunun yolunu açacak programı yazmak için fazla beklemedi. Gençecik yaşından itibaren sonraki nesiller için bir kılavuz niteliği taşıyan devrimci bir miras yarattı. Bu mirası bu kadar önemli hâle getiren yanlarından biri, belki de en başında geleni, toplumda var olan eşitsizliklerin, sömürünün, ezme-ezilme ilişkilerinin belirli koşullarda ortaya çıktığını göstermesidir. Belirli koşullarda ortaya çıkıyorsa demek ki hepsi geçicidir ve öyleyse kendilerini yaratan koşulların ortadan kaldırılması ile birlikte, bu ilişkiler yerlerini başka ilişkilere bırakabilir. İşte bu nedenle de sadece dünya işçi sınıfının değil, tüm ezilenlerin Marx'tan öğrendiği, ona borçlu olduğu çok şey var.

Clara Zetkin, Almanya'da işçi kadınlara yönelik yayınlanan *Die Gleichheit* (Eşitlik) adlı dergide, Marx'ın ölümünün yirminci yıldönümü sebebiyle yayınlanan yazısının başlığında şu soruyu soruyordu: “Kadınlar Karl Marx’a ne

borçludur?”<sup>1</sup> Bu yazının amacı da genel hatlarıyla bu soruya yanıt vermektir. Ancak bu çabaya girişmeden önce bir noktayı özellikle vurgulamak gerekir. Her ne kadar başlangıç noktamız, Marx’ın doğumunun 200. yıldönümü vesilesiyle kadınların ezilmesi ve kurtuluşu karşısında Marx’ın düşüncesi ve yöntemini ele almak olsa da, aktarmaya çalışacağımız görüşler sadece Marx’ın değil, yoldaşı Friedrich Engels’in de görüşleri olacaktır. Çünkü diğer pek çok alanda olduğu gibi, kadınların ezilmesi, bu ezilmenin biçimi olarak ortaya çıkan toplumsal yapıların tasviri ve bu ezilmenin maddi temelleri üzerine yapılan çalışmalar da, Marx ve Engels’den yalnızca biri tarafından kaleme alındığında bile, genellikle ortak çalışmaları olmuştur. Birbirlerini tamamlayan şekilde, zaman içinde gelişmiş fikirlerin hangisinin sadece Marx’ın fikirleri olduğunu ayıklamak pek çok yerde mümkün olmayabilir. Marx’ın çalışmalarından faydalanarak Engels’in bu alana yaptığı benzersiz katkıları da göz önünde bulundurduğumuzda, asıl önemli olan da Marksizm’in kadınların ezilmesi ve kurtuluşu konusundaki görüşlerini anlamaya çalışmak olduğuna göre, burada sadece Marx’ın değil, Engels’in de görüşlerini ve bu alana katkılarını aktarmaya çalışacağız.

## **İlk görüşler**

Marx’ın 1844 *El Yazmaları*’nda ve Marx ve Engels’in birlikte kaleme aldıkları *Kutsal Aile*’de, kadın-erkek ilişkileri, kadınların toplum içindeki konumuna dair çeşitli gözlemler yer almakla birlikte, bu konudaki görüşleri bir ölçüde sistematik biçimde ilk kez, hemen hemen aynı dönemde yayınlanan *Alman İdeolojisi* ve *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı eserlerde ifade edilmiştir. *Alman İdeolojisi*, toplumsal işbölümü ve sonuçları üzerine yoğunlaşırken, aileyi de işbölümünün var olduğu bir toplumsal yapı olarak ele alır: “En başından beri tarihsel gelişmeye dâhil olan üçüncü ilişki de, kendi yaşamlarını her gün yeniden üreten insanların, yeni insanlar üretmeye, kendilerini çoğaltmaya başlamalarıdır: Bu, kadın ile erkek ve ana-baba ile çocuklar arasındaki ilişki, yani *aile*dir.”<sup>2</sup> Yeniden üretim alanı ve aile içindeki bu ilişki, hem doğal ama hem de toplumsal boyutu olan ikili bir ilişki olarak tanımlanır.<sup>3</sup> Üretim ilişkilerinin ve mülkiyetin, ailenin biçimlenmesinin üzerindeki etkisini ve eşitsizliğin kendisini gösterdiği bir yapı olarak ailenin ele alındığı bir eserdir *Alman İdeolojisi*:

Tüm bu çelişkileri içinde barındıran, kendisi de aile içindeki doğal iş bölümüne ve toplumun birbirinden ayrı ve birbirine karşıt ailelere bölünmesine dayanan iş

1 Philip S. Foner, Angela Y. Davis, Rosalyn Baxandall, *Clara Zetkin Selected Writings*, Chicago: Haymarket Books, s. 93.

2 Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 36.

3 a.g.e., s. 37.

bölümü, aynı zamanda, nicelik bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da işin ve onun ürünlerinin bölüşümünü, daha doğrusu eşitsiz bölüşümünü; yani, rüşeym halini, ilk biçimini şimdiden, kadının ve çocukların evin erkeğinin kölesi olduğu aile içinde gördüğümüz mülkiyeti de içinde barındırır. Aile içindeki, elbette bu henüz çok kaba, gizli kölelik, ilk mülkiyettir ve bu mülkiyet, daha bu aşamada bile, mülkiyeti başkalarının işgücü üzerinde hak sahibi olmak olarak tarif eden modern iktisatçıların tanımına eksiksiz uymaktadır. Üstelik, iş bölümü ve mülkiyet, özdeş ifadelerdir: Birinde faaliyet bağlamında söylenen şey, ötekinde faaliyetin ürünü bağlamında söylenmektedir.<sup>4</sup>

*İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu* ise, kadınların toplum içindeki konumunun çarpıcı tasvirleri ile dolu bir eser olarak öne çıkar. Kapitalist üretimin yaygınlaşması ve makineleşmenin artması ile birlikte, kadınların ve hatta çocukların da ev dışına, toplumsal üretim ilişkileri alanına, fabrikalara çekilmesi ile birlikte, kapitalizmin dayattığı vahşi çalışma ve yaşam koşullarını anlatır bu eserde Engels. Fabrikada kötü koşullarda uzun saatler boyunca çalışmak, tüm işçilerin vücudunda çeşitli deformasyonlara sebep oluyor; ancak bu koşullar kadınlarda çok daha ağır sonuçlar yaratıyordu. O dönemde fabrika işçisi kadınlar, diğer kadınlara göre daha yüksek oranda düşük yapıyor; doğum sırasında ölüm ya da sakatlanma vakaları işçi kadınlarda daha sık görülüyordu. Kadınların fabrika tezgâhlarının başında doğurması, doğumdan çok kısa bir süre sonra tekrar tezgâhlarının başına geri dönmeleri, hiç de seyrek görülen bir durum değildi. *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*’nda, işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının ayrıntılı inceleme ve tasvirini yaparken Engels, sadece kadınlara özgü koşulları titizlikle ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda cinsler arası ilişkileri, bu ilişkileri düzenlemeye yönelik var olan anlayış ve kuralları, yani bugünkü toplum için söylersek, erkek egemen baskı ve mekanizmaları eleştirerek onların ikiyüzlülüğünü teşhir etmiştir.

Bu bakımdan özellikle üzerinde durulması gereken nokta, o dönem ahlâki bozulmaya ilişkin yaptığı vurgudur. Ki bu vurgusu nedeniyle, erkek egemen anlamda ahlâkçı bir yaklaşıma sahip olmakla eleştirilmiştir. Evet Engels, İngiliz işçi sınıfının «dehşet verici ahlâk bozukluğu»nu yerden yere vurur; ancak bu sırada yaptığı, bugün kadınlar üzerinden tanımlanan, onlara dayatılan anlamında bir namus savunusu değildir. Tam tersine, kapitalizmin ideolojisinin sözde ahlâk olarak tanımlayıp topluma dayattıklarıyla, toplumun burjuvazinin çıkarları temelinde örgütlenmesinin çürüme ve yozlaşmanın asıl kaynağı olması arasındaki bağı teşhir eder. Feodalizmde var olan lordun ilk gece hakkını, bu sefer fabrika sahiplerinin iddia ettiğini, Engels’in deyimiyle, eğer yeterince aşağılıksa fabrikasını nasıl

4 a.g.e., s. 39. Bu alıntının ilk cümlesindeki “... doğal iş bölümüne ve toplumun birbirinden ayrı...” diye yazılan bölümde kitapta “toplumun” yerine “toplumunun” yazılmıştır. Buraya aktarılırken bir redaksiyon hatası olduğunu düşünülerek “toplumun” şeklinde düzeltilmiştir.

aynı zamanda haremine çevirdiğini anlatır. Fahişeliğin ciddi şekilde yaygınlaşmasının, kadınların yaşamak için bedenlerini satmak zorunda bırakılmalarından kaynaklandığını, öte yandan fahişe kadınların kendilerini buna mecbur eden erdem timsali burjuvalardan kazandıkları paralarla yaşamlarını idame ettirdiklerini gösterir. Fabrikalarda, madenlerde saatlerce bir arada, sıcaktan yarı çıplak hatta bazen çıplak halde çalışan işçileri, istenmeyen gebelikleri, işçilerde sarhoşluk ve alkole düşkünlüğün boyutlarını anlatır. İşçi sınıfının ahlâki bozulmasının boyutları bunlardır ama bunların da sorumlusu işçilere sadece bu iki hazzı bırakan burjuvazinin ta kendisidir. Engels'in yaptığı da ahlâk savunusu değil, burjuva ideolojisinin ikiyüzlülüğünün teşhididir.

Kadınların bedenleri, yaşamları üzerindeki olumsuz etkinin ve toplumun ahlâki çürümesinin yanı sıra, kadınların toplumsal üretim alanına çekilmesinin aile üzerindeki etkilerine dair Marx ve Engels'in ilk gözlem ve öngörülerinde yine *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda ifade edilmektedir. Makineleşmenin artması, kas gücünün üretimin vazgeçilmez bir unsuru olmaktan çıkmasıyla birlikte, kadınların ve hatta çocukların, işçi ailesinin tüm fertlerinin üretime çekilmesinin, aile bağlarını kopardığını savunurlar. Bahsettikleri hiç de aile ilişkilerinin karmaşık bir dönüşümü değil, gerçek anlamda, çok basit bir şekilde ilişkilerin kopmasıdır. Kadınların günde 12-13 saatini fabrikada geçirmesinin, erkeklerin de benzer koşullarda çalışmasının, çocukların bakımını imkânsız hale getirdiği, bebeklerin emzirilmediği, hatta anne-baba ve çocuklar arasında sevgi bağının oluşmasını sağlayacak asgari bir ilişkiye bile zaman bulamayan işçi aileleridir o dönem söz konusu olan. Dolayısıyla çocukları ile bağ kuramayan, neredeyse kaçınılmaz olarak çocuklarına kayıtsız davranan ebeveynler; benzer şekilde kendisi de çalışmaya başladığı için temel ihtiyaçlarının karşılanması için artık ebeveynine muhtaç olmayan çocuklardan oluşur işçi aileleri. Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin, aile bağlarını da koparmakta olduğunu ileri sürer Engels.

### ***Komünist Manifesto*'yu savunmak**

Marx ve Engels'in aileye dair görüşlerini adım adım daha sistematik hale getirdikleri bir sonraki durak, *Komünist Manifesto*'dur. Burjuva ideologlarının o dönemde, işçi sınıfı nezdinde karalamak amacıyla komünistlerin aileyi ortadan kaldırmaya çalıştığı propagandasına karşı, Marx ve Engels, *Manifesto*'da, bugünkü ailenin bir burjuva ailesi olduğunu, onun da sermayeye, özel kazanca dayandığını ve bu anlamda ailenin tam olarak gelişmiş biçimiyle yalnızca burjuvazi için var olduğunu ileri sürerler. Burjuva ideologların saldırısı karşısında verdikleri bu cevap, başka bir açıdan da eleştiri konusu hâline gelmiştir. Nedir eleştirinin iddiası? Şöyle özetleyelim: Marx ve Engels, aileyi özel mülkiyete dayandırdığına, işçi ailesi de mülkiyetten yoksun olduğuna göre aslında işçi ailesi gerçekte yoktur ve dayanağı olmadığına göre yok olacaktır demiş oluyor; oysa işçi aileleri bugün de varlığını sürdürmektedir, dolayısıyla *Manifesto* işçi ailesini açıklayamamaktadır.

Peki Marx ve Engels *Manifesto*'da ne söylemektedir? Söyledikleri tam olarak şudur:

Bugünkü aile, burjuva ailesi neye dayanıyor? Sermayeye, özel kazanca. Bu aile tam olarak gelişmiş biçimiyle yalnızca burjuvazi için vardır; ama bu durum proleterlere ailesizliğin dayatılmasıyla ve açık fuhuşla tamamlanıyor.<sup>5</sup>

Bahsettikleri proleterlere **ailesizliğin dayatılmasıdır**, bunu da *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda ifade edilen, aile bağlarının kopması, ahlâki çürüme, fahişeliğin yaygınlaşması bağlamında bir ailesizlik olarak yorumlamak doğru bir okuma olacaktır. Sonrasında ise Marx ve Engels şöyle diyor *Manifesto*'da:

Kendisini tamamlayan şey kaybolup gittiği zaman doğal olarak burjuvaların ailesi de kaybolup gidecek ve sermayenin ortadan kalkmasıyla birlikte her ikisi de ortadan kalkacaktır.<sup>6</sup>

Yani işçi ailesi parçalandıkça burjuva ailesi de parçalanacak, bozulacak ama sermayenin ortadan kalkmasıyla birlikte **her ikisi de** kaybolacaktır. Dolayısıyla aslında eleştirilerin aksine *Manifesto*'nun kapitalizm koşullarında proleter ailenin ortadan kalkacağına dair bir iddiası yoktur. Üstelik *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda Engels ailenin parçalanmasına ve kötü yaşam koşullarına dair çeşitli örnekler verdikten sonra "...bu koşullarda aile yaşamı olabilir mi? İşçi gene de ailesini bırakamaz, ailesiyle birlikte yaşamak zorundadır" diyerek aksini söylemektedir.<sup>7</sup> Yine aynı eserinde ayrıca, pek çok durumda ailenin tümüyle çözülmediğine, ama düzeninin alt üst olduğuna dair çeşitli örnekler de verir.

Burjuvazinin, komünistlere yönelik başka bir kara propaganda argümanı da, kadınların ortaklaşalıdır. Marx ve Engels'in *Manifesto*'daki cevabı, kadınların bedeninin ve emekgücünün bir meta haline getirilmesinde kapitalizm ve erkek egemenliğinin nasıl iç içe geçtiğinin müthiş bir teşhididir.

Ama siz Komünistler kadınların ortaklaşalığını getireceksiniz diye bir ağızdan yaygarayı basıyor bütün burjuvazi.

Burjuva, karısını sırf bir üretim aracı olarak görür. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılacağını duyunca da pek doğal olarak ortaklaşalık kaderinin kadınların da başına geleceğinden başka bir sonuca varamaz.

Söz konusu olanın tam da kadınların sırf birer üretim aracı olmaları konumunun ortadan kaldırılması olduğu aklının ucundan bile geçmez burjuvazinin.

---

5 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 62.

6 a.g.e., s. 63.

7 Marx, Engels, Lenin, *Kadın ve Aile*, çev. Öner Ünalın, Ankara: Kurtuluş Basımevi, 1992, s. 27.

Ayrıca burjuvalarımızın Komünistler tarafından resmen kurulacağını iddia ettikleri, kadınların ortaklaşalığı karşısında duydukları yüksek ahlaklı dehşetten daha gülünç bir şey olamaz. Komünistlerin kadınların ortaklaşalığını getirmelerine gerek yoktur ki; hemen her zaman var olan bir şeydir bu.

Burjuvalarımız bırakalım resmî fuhşu, yanlarında çalışan proleterlerin karılarının ve kızlarının emirlerinde olmalarıyla da yetinmez, karşılıklı olarak karılarını ayartmaktan büyük zevk alırlar.

Burjuva evliliği gerçekte evli kadınların ortaklaşalığıdır. Komünistler olsa olsa kadınların ortaklaşalığını ikiyüzlülükle gizlenen bir şey olmaktan çıkarıp resmî, açık yürekli bir şey hâline getirmek istemekle suçlanabilirler. Ayrıca bugünkü üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kadınların bu ilişkilerden kaynaklanan ortaklaşalığının, yani resmî ve gayri resmî fuhşun da ortadan kalkacağı kendiliğinden anlaşılır.<sup>8</sup>

### ***Das Kapital*'de saklı ipuçları**

*Das Kapital*'e ilişkin baştan şunu açıkça söylemek gerekir: Diğer eserlerinde olduğu gibi *Das Kapital*'de de Marx, başlı başına bir konu olarak kadınların ezilmesi ve kadın emeğinin üzerindeki tahakkümü ele almamıştır. Ve bu, çoğu zaman, *Das Kapital*'in, Marx'ın teorisinin cinsiyet körü olduğu şeklinde bir eleştirinin temel gerekçesi olmuştur. Gerçekten de *Das Kapital* için cinsiyet köründür diyebilir miyiz? Hayır. Çünkü *Das Kapital*'in cevap vermeye çalıştığı soru, kapitalist üretim ilişkileri alanı ile ilgilidir. Odağında ev içindeki üretim ve yeniden-üretim ilişkisi değil, ev dışındaki toplumsal üretim vardır. Marx ve Engels için, en baştan itibaren, kadının ve çocukların erkeğin kölesi olması şeklinde andıkları ilişkide kadının emek gücüne el konulması görünür durumdadır.

şu halde, ilk biçimi, tohumu, kadının ve çocukların erkeğin kölesi oldukları aile içinde bulunan mülkiyeti içerir. Aile içindeki, henüz çok ilkel ve gizli olan kölelik ilk mülkiyettir ki, bu mülkiyet ayrıca modern iktisatçıların tanımlamasına mükemmelen uymaktadır, bu tanımlamaya göre mülkiyet, başkasının işgücünden serbestçe yararlanma yetkisidir.<sup>9</sup>

Ev içinde, yeniden üretim alanında, başkasının işgücünden serbest yararlanma yetkisi açıkça görülebilir durumdayken, asıl görünmez olan, kapitalist üretim ilişkisi içindeki sömürüdür. Marx'ın *Das Kapital*'de odaklandığı, tam da bu alandaki gizemin çözülmesidir. Yine de, doğrudan doğruya kadınların ezilmesine dair özel analiz hedefi olmasa da, artık-değere el konulmasının üzerindeki gizemi kaldırır-

8 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 63.

9 Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1999, s. 58.

ken geliştirdiği bireysel tüketim, emekgücünün değeri gibi kavramlar, analiz ettiği yapılar neticesinde, ***Das Kapital*'de kadınların ezilmesi ve kurtuluşuna dair belki de Marx'ın farkında olduğundan bile fazlası vardır.** *Das Kapital*'in kadınlara sunduğu, hazır reçeteler değil, kadınların ezilmesi ve cinsiyetçi işbölümünü açıklamak bakımından temel ipuçlarıdır.

*Das Kapital* ayrıca toplumsal üretim alanının ayrıntılı incelemesini yaparken, bu alandaki değişimlerin aile üzerindeki etkilerini, kapitalizmin kendinden önceki aileyi ne şekilde etkilediğini anlatarak, cinsiyetçi iş bölümünün ve yeniden-üretim alanının merkezi konumundaki ailede bugün var olan bağların ve kuralların, değişmez olmadığını, koşullara bağlı olarak değiştiğini, bundan sonra da değişebileceğini gösterir. Bu, aynı zamanda, cinsiyetçi işbölümünün, erkek egemenliğinin hâkim olduğu kadın-erkek ve aile ilişkilerinin, bir doğa kanunu olmadığı anlamına da gelir. Oysa *Das Kapital*, yeniden üretim alanını doğallaştırıldığı yönünde eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştiri, *Das Kapital*'in şu cümlelerine referansla yapılır:

İşçi sınıfının yaşamaya devam etmesi ve yeniden-üretilmesi, sermayenin yeniden üretilmesinin her zaman için zorunlu bir koşuludur. **Ama kapitalist, bunun yerine getirilmesini, emekçinin hayatta kalma ve üreme içgüdüsüne rahatça bırakabilir.**<sup>10</sup>

Burada Marx, yanlış anlamaya mahal vermeyecek biçimde işçinin yaşaması ve üremesinden bahsediyor. Bir an kapitalistin gözünden bakarak işçinin ertesi gün tekrar işe gelmesi ve yeni kuşak işçilerin doğup büyüyerek, ölen ve çalışamayacak duruma gelen işçilerin yerini alması için herhangi bir çaba göstermesinin gerekmediğini söylüyor. Yaşama ve üremenin içgüdüsel olmadığı iddia edilemeyeceğine göre (aksi takdirde kapitalistin işçiye öldüğü ya da üremediği için ceza vermesi gerekebilirdi) bu eleştirinin tamamen yanlış okumaya dayandığı açıktır. Marx bu satırları yazdığı bölümde işçinin bireysel tüketiminin işçinin işçi kalmasına yetecek miktarda sınırlandığı müddetçe kapitalistler tarafından üretken tüketim olarak sayıldığını vurgulamaktadır ve yukarıdaki ifadenin alıntılanmayan devamında şöyle der:

Kapitalist, sadece işçinin kişisel tüketimini en zorunlu sınırlarına indirmeye ve orada tutmaya dikkat eder.<sup>11</sup>

İşçi bu şekilde kendi zevki için üretken olmayan tüketimde bulunamadığı

10 Karl Marx, *Kapital Ekonomi Politikinin Eleştirisi*, I. Cilt, çev: Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 553.

11 a.g.e., s. 553.



sürece, sermayenin tamamlayıcı bir parçası olması açısından, cansız bir iş aletinden farksız olacaktır. Dahası işçi kendine ait üretim araçları edinemediği ya da canı istediğinde taşınamadığı için her daim sömürölmek üzere sermayenin elinin altında duracaktır. Dolayısıyla Marx'ın açıklamaya odaklandığı konu budur. Burada emeğin yeniden üretiminde ve yeni işçi nesillerinin bakımındaki cinsiyetçi iş bölümünün doğal ve içgüdüsel olduğuna dair en ufak bir ipucu bile bulmak mümkün değildir. Bunu iddia etmek ölümün doğal olduğunu söyleyen birisini cinayeti normalleştirmekle suçlamaya benzer.

### **Köken’de yatan hazine**

Marx ve Engels’in kadınların ezilmesi ve kurtuluşu konusundaki görüşlerinin en berrak, en sistematik, en materyalist yaklaşımla vücut bulduğu eser, kuşkusuz bir başyapıt niteliğindeki *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’dir. (Bundan sonra kısaca *Köken* olarak anılacaktır.) Marx ve Engels’in diyoruz çünkü, *Köken*, Marx’ın ölümünden sonra yayınlanmış olsa da onun görüşlerini de içermektedir. Engels’in kitabın önsözüne başlarken ifade ettiği gibi, “**deyim yerindeyse, bir vasiyetin yerine getirilmesidir.**”<sup>12</sup> *Köken*’i yazarken Engels, Lewis Henry Morgan’ın 1877 yılında yayınlanan ve Marx’ın büyük ilgi göstererek üzerinde çalıştığı *Eski Toplum* isimli kitaptan ve Marx’ın o kitaba ilişkin tuttuğu notlardan faydalanmış; Marx’ın yarım bıraktığı işi tamamlamıştır.

Engels, Marx’ın notlarından ve Morgan’ın çalışmasından hareketle, yabanıl-lık, barbarlık ve uygarlık olarak andığı dönemleri ve bu dönemlerin çeşitli aşamalarını inceler. Kendi yaptığı kısa özetlemeye dayanarak söylemek gerekirse, yabanıllık, doğada zaten var olan şeylerden insanların onları değiştirmeden yararlandığı, üretimin de esas olarak onlardan yararlanmayı kolaylaştıran aletlerin üretiminden ibaret olduğu bir dönemi anlatmaktadır. Barbarlık, çeşitli yöntemlerin geliştirilmesi, öğrenilmesi ile insanların hayvan yetiştirmeye ve tarımsal faaliyetlere başladıkları, bu yolla da doğada zaten var olan şeylerin üretimini arttırmaya başladıkları bir dönemdir. Nihayet uygarlık ise insanın doğada var olan şeyleri üretmek ve arttırmak yerine, bunları hammadde olarak kullanmayı keşfetmesi ile başlayan, bugünkü modern toplumun da temelini atıldığı bir dönemi ifade eder.<sup>13</sup> Engels *Köken*’de, tüm bu dönemleri incelerken aynı zamanda ailenin, cinsler arası ilişkilerin, anne-babalar ile çocuklar arasındaki ilişkilerin zaman içinde nasıl bir değişim yaşadığına da ayrıntılı bir şekilde eğilmiştir. Yukarıda andığımız farklı dönemlerde evliliğin de farklı biçimler aldığını, bu farklı biçimlerin hangi maddi temellere dayanarak ortaya çıktığını göstermiştir. Engels’in vardığı sonuç, yabanıllık döneminde grup halinde evlilik (kandaş ve ortaklaşa aileler), barbarlık

12 Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1998, s. 11. Vurgu bize aittir.

13 a.g.e., s. 35.



döneminde iki başlı evlilik, uygarlık döneminde de eş aldatma ve fuhuşla tamamlanan tek eşli evlilik biçiminin hâkim olduğudur.<sup>14</sup>

Analık hukukuna dayalı, yani soy zincirinin yalnızca kadın tarafından hesaplanabildiği toplumlardan, erkeğin hâkim olduğu tek eşli aile yapısına geçiş ile, kadının toplumsal üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki rolü, bu iki alanın birbirinden ayrılması ve toplumsal üretim alanının belirleyici konuma gelmesi arasındaki bağı kurar.

Tek eşlilik, önemli servetlerin bir elde -bir erkek elinde- toplanmasından, ve servetlerin başka hiç kimseye değil, bu adamın çocuklarına kalması isteğinden doğdu. Bunun için erkeğin değil, kadınının tek eşliliği gerekliydi. Öyle ki kadının bu tek eşliliği, erkeğin açık ya da saklı çok-karılılığına engel olmuyordu.<sup>15</sup>

... Servetlerin artışı, bir yandan aile içinde erkeğe kadından daha önemli bir yer kazandırıyor; bir yandan da bu durumu, geleneksel miras düzenini çocuklar yararına değiştirmek için kullanma eğilimini ortaya çıkarıyordu. Ama soy-zincirinin analık hukukuna göre hesaplanması yürürlükte kaldıkça, bu olanaklı değildi. Öyleyse, önce değiştirilmesi gereken şey buydu: ve öyle de oldu.<sup>16</sup>

Servetin ortaya çıkmadığı toplumlarda, yine cinsiyete dayalı bir işbölümü olmakla birlikte, bunun cinsiyetçi bir işbölümü olmadığını gösterir. Erkek egemenliğinin, analık hukukunun yıkılması ile birlikte hâkim hâle geldiğini ortaya koyar.

Analık hukukunun yıkılışı, *kadın cinsin büyük tarihsel yenilgisi* oldu. Evde bile, yönetimi elde tutan erkek oldu: kadın aşağılandı, köleleşti ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aracı haline geldi.<sup>17</sup>

Ev yönetimi, kamusal niteliğini yitirdi. Bu iş artık toplumu ilgilendirmiyor: bir özel hizmet haline geldi; toplumsal üretime katılmaktan uzaklaştırılan kadın, bir başhizmetçi oldu.<sup>18</sup>

Bugünkü evlilik biçiminin dayandığı miras hukukunun, cinsler arasındaki ilişkileri nasıl mülkiyet temelli bir hâle getirdiğine dikkat çekerek şöyle der:

Bu nedenle, evlilikte tam özgürlük ancak, kapitalist üretimin ve onun yarattığı mülkiyet ilişkilerinin ilgası sonucu eşlerin seçimi üzerinde hâlâ güçlü bir etkisi bulunan tüm ikincil ekonomik hususların da ortadan kaldırılması ile mümkün

---

14 a.g.e., s. 88.

15 a.g.e., s. 89.

16 a.g.e., s. 67.

17 a.g.e., s. 68.

18 a.g.e., s. 87.

olacaktır. İşte o zaman, karşılıklı aşktan başka hiçbir neden kalmayacaktır.<sup>19</sup>

Mülkiyetin ortadan kalkması, erkeğin iktisadi üstünlüğünün sonucu olarak ortaya çıkan evlilik içindeki üstünlüğüne de son verecektir. Ve ancak o zaman, geleceğin toplumu, bugünden bütün yönleriyle bilemeyeceğimiz ancak yalnızca aşka dayanan cinsler arası ilişkilerin ortaya çıkacağını öngörebileceğimiz yeni biçimler yaratacaktır. Engels, *Köken*'de bunu şöyle anlatır:

Öyleyse, süpürülmesi yakın görünen kapitalist üretimden sonra, cinsel ilişkilerin düzenlenme biçimi üzerine bugünden düşünülebilecek şey, özellikle olumsuz bir nitelik taşır ve öz bakımından, ortadan kalkacak olanla yetinir. Ama bu işe hangi yeni öğeler katılacak? Bu, yeni kuşaklar yetişince belli olacak: yaşamlarında, bir kadını asla parayla ya da başka bir toplumsal güç aracıyla satın almamış olacak yeni erkekler kuşağı; kendini gerçekten aşktan başka hiçbir nedenle erkeğe vermeyecek, ya da bunun iktisadi sonuçlarından korkarak kendini sevmediği kimseye vermekten vazgeçmeyecek yeni kadınlar kuşağı.<sup>20</sup>

Engels'in, *Köken*'de, ev içinde erkek egemen baskıdan cinselliğin metalaşmasına, erkeklerin çok karıllılığı ve fuhuşla birleşen tek eşliliğin iki yüzlülüğünden kadının omuzlarına yüklenmiş ev işlerinin yarattığı köleliğe, kadınların ezilmesinin farklı biçimlerini ele aldığını söylerken, bu fikirlerin ifade edildiği döneme de dikkat çekmek gerekir. Bugün, işçi sınıfının ve kadın kurtuluş mücadelesinin bunca mücadele deneyiminin ve yarattığı birikimin ışığında bu fikirlere ulaşılmış ve onların savunulmuş olması kolay gibi görünebilir. Ancak Marx ve Engels, bu fikirleri akıl almaz yasakların ve Ortaçağ'dan izler taşıyan baskıların olduğu, son derecede muhafazakâr ahlak normlarına tâbi olan Victoria döneminde ifade etmiştir.

*Köken*, kadınların ezilmesinin temelleri ve bu ezilmeye son verecek kurtuluşun yolunun hangi koşullarda açılacağına dair, son derece sistematik bir tarih anlayışı ve materyalist yaklaşım ile muazzam bir diyalektik kavrayış sunar. Kadınların ezilmesinin, çeşitli tarihsel ve toplumsal koşullarda ortaya çıkan bir olay olduğu, ilk kez bu kadar berrak bir şekilde analiz edilmiştir. Yukarıda yaptığımız çeşitli alıntılardan ve eserin tamamından hareketle kısaca ifade etmek gerekirse bu analizin özü şudur: Tarihin her anında, kadınların doğurganlığının bir sonucu olarak cinsiyete dayalı bir işbölümü vardır ama bu ilk başlarda herhangi bir toplumsal cinsiyet rolü ile bütünleşen eşitsiz bir içeriğe sahip değildir. Başka bir ifadeyle,

---

19 *Köken*'den yaptığımız diğer alıntıların yer aldığı kaynakta bu paragrafın çevirisi zor anlaşılabilir bir cümle şeklinde olduğundan bu bölüm için şu linkte yer alan İngilizce kaynak esas alınmıştır. Çeviri bize aittir. Alıntı sayfa 43'te yer almaktadır. [https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/origin\\_family.pdf](https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/origin_family.pdf)

20 Engels, a.g.e., s. 97.

işbölümü cinsiyete dayalıdır ama cinsiyetçi değildir. Kadınların ikincil konuma gelmesi, mülkiyetin ve sınıflı toplumların ortaya çıkması ve ev içinde temel ihtiyaçların karşılanması için yapılan ve kullanım değerinin öne çıktığı üretimin yerini, toplumsal üretimin ve mübadele değerinin alması sonucu gerçekleşmiştir. Üretim ve yeniden üretim alanları birbirinden kopmuş, kadınların doğurganlığı onları ev dışındaki üretim alanının dışına ittiği için de aile içindeki ikincil konumunu, erkek egemenliğinin maddi temelini oluşturmuştur. Bu öz, bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

### **Kadınlar Marx'a ne borçludur?**

Marx ve Engels, tüm çalışmalarında, tarih ötesi ve tarih dışı bir insan doğası olmadığını ortaya koymuştur. Bu önerme Engels'in *Köken* 'deki analizi ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Marx ve Engels, kadınların ezilmesinin tarihsel ve maddi temellerini analiz etmiş, eşitsizliğin mülkiyet ve üretim ilişkileri ile bağına kurmuştur. Bu anlamda, kendilerine yöneltilen doğallaştırma eleştirisinin aksine, **Marx ve Engels kadınların ezilmesini doğal olmaktan çıkaran teorik mirasın yaratıcısı, Marksizm de bu mirasın taşıyıcısıdır.**

İkincisi, tarihsel-toplumsal bir olay olduğunu, belli koşullarda ortaya çıktığını analiz ederken sadece **erkek egemenliğinin ezelden gelmediğini ve ebedi olmadığını kanıtlamamış**, aynı zamanda erkek egemenliğinin son bulması için gerekli maddi önkoşulları da göstererek **kadınların kurtuluşu için bir program** da sunmuştur.

Üçüncüsü, Marksizm, kadınların ezilmesini anlamak için sadece hane içine, oradaki cinsiyetçi ilişki ve işbölümüne bakmanın yeterli olmadığını göstermektedir. Kadınların üretim ilişkileri içindeki yerine odaklanır. Bunun kadınların yaşamları üzerindeki etkilerine bakar, aile yaşamı üzerindeki etkilerine bakar, toplumun bütünü açısından yarattığı etkilere bakar ve bu yolla aslında erkek egemenliğinin yalnızca kapitalizmin bir ürünü olarak görülemeyeceği, kapitalizmin aynı zamanda kendisinden önceki toplumlarda var olan bazı erkek egemen baskı biçimlerini muhafaza ettiği, kendi ihtiyaçlarına uygun olarak dönüştürerek kullandığı sonucuna ulaştırır bizi. Dolayısıyla **Marksizm, kapitalizmin ve erkek egemenliğinin nasıl iç içe geçtiğini, birbirini nasıl beslediğini ve yeniden ürettiğini de anlamamızı sağlayan bir teorik miras yaratmıştır.**

Dördüncüsü ve belki en kritik nokta ise Marksizmin yöntemidir. Marx ve Engels'in bütün çalışmalarına, diyalektik ve tarihsel materyalist bir yöntem damgasını vurmuştur. Bu yöntem sayesinde, modern toplumun temelleri ve değişim yasalarını açıklayabilmişlerdir. Bu yöntem sayesinde, görüşlerini zaman içinde ilerletmiş, geliştirmiş ve her gün biraz daha sistematik bir analize ulaşabilmişlerdir. Dolayısıyla sahip çıktığımız miras, bize hazır reçeteler sunmaz. Marx'ın ve Engels'in görüşlerini, yüz yılı aşkın bir süre öncesinde dondurmak değil, **bugüne ışık tutacak bir yöntem ve eylem kılavuzu** olarak kavramak gerekir.

Bugün bizim kadınların kurtuluşu mücadelesinde temel şiarımız nedir? “Kapitalizme ve erkek egemenliğine karşı emekçi kadınlar en öne!” Neden bu şiarı yükseltiyoruz? Çünkü Marksizm bize, kadınların kurtuluşunun yolunun ancak kapitalizmin ortadan kalkması ile **açılabilceğini** gösteriyor. Çünkü Marksizm bize, erkek egemenliğinin ve kapitalizmin iç içe geçtiğini gösteriyor. Dolayısıyla sadece kapitalizme karşı değil, erkek egemenliğine karşı da mücadele etmeye çağırıyor. Bu şiarın yükseltilmesi, Marksizmin bayrağının yükseltilmesidir. Kadınların kurtuluşu alanında da Marksizmin bayrağını yükseltmek gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü gerçekten yalnızca Marksizm, kadınların ezilmesinin maddi temellerini ve onun çerçevesinde oluşan toplumsal ilişki ve yapıları açıklayabiliyor. Çünkü gerçekten yalnızca Marksizm, bize bu mücadelede hazır reçeteler yerine, bugünü en doğru şekilde kavramamız ve en etkili mücadele yöntemini geliştirmemizi sağlayan bir yöntem, bir kılavuz sunuyor. Marksizmin bayrağını yükseltiyoruz. Çünkü kadınların kurtuluşunun yolunun ancak bu bayrakla açılabilceğini düşünüyoruz.

Marx ve Engels, sadece birer teorisyen değildi, onlar aynı zamanda devrimciydi. Marx 1848 Alman devriminde işçi sınıfının bir numaralı önderiyken, Engels de elde silah karşı devrimcilere karşı savaşıyordu. Yalnızca *Feuerbach Üzerine Tezler*’de yer alan ve 11. tez olarak bilinen “Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumlamakla yetindiler; oysa asıl önemli olan dünyayı değiştirmektir” sözünü söylemediler, dünyayı değiştirmek için militanca mücadele ettiler; işçileri, emekçileri, ezilenleri bu mücadeleye kazanmaya çalıştılar. Paris Komünü, bütün devrimlerde olduğu gibi kadınların da yer aldığı bir mücadele olarak yükselirken, burjuva ideologları, kadın komünarları aşağılıyor, kadın komünarların cesareti burjuvaziye dehşete düşürüyordu. Kadınlar, kadınlara has davranışların, doğal kadınlık hallerinin dışına çıkmıştı onlara göre ve bu “doğadışı” davranışları cezalandırılmalıydı. Marx ise burjuva ideologlara meydan okuyarak kadınları geleceğin toplumunu yaratacak özneler olarak savunuyordu. Biz de bugün Paris Komünü’ndeki kadınların izinden yürüyerek mücadeleye devam ediyoruz. Marksizm, o gün olduğu gibi bugün de o mücadeleye rehber olmaya devam ediyor. İşte bu nedenle de ölümünden yıllar sonra Marx bugün 200 yaşında diyebiliyoruz. Çünkü onun fikirleri, yöntemi, eylemi bugün kadınların kurtuluş mücadelesinde yaşıyor!